Converses sobre llenguatge

Per Albert Jané
Institut d'Estudis Catalans

No m'he dedicat mai a la recerca dialectològica, mai no m'ha vagat de fer enquestes com ara les que devem, per exemple, a la tasca extraordinària de Joan Veny i de Lídia Pons. Però en el curs de la meva llarga vida, a part d'intentar, gairebé obsessivament, retenir i assimilar les formes de llenguatge tradicionals, genuïnes i castisses, conversant amb persones que encara tenen una llengua poc interferida, especialment, és clar, del món rural, no m'he estat de fer preguntes sobre aquesta matèria, quan les circumstàncies ho han permès, a les persones del meu entorn, de tracte més o menys habitual, molt especialment aquelles que podríem anomenar contertulians. I això m'indueix a esbossar algunes reflexions, que potser poden tenir, si no és ser massa optimista, un cert interès general.

En primer lloc, caldria parlar de l'ús i la norma. Una cosa és l'ús i una altra la norma, que no sempre coincideixen. I si en un determinat debat volem arribar a alguna conclusió d'un cert interès, no s'han de barrejar mai: o parlem d'una cosa o parlem de l'altra. Si intentem establir quin és l'ús real, en el grau que sigui, d'una determinada forma de llenguatge, hem de prescindir, de fer abstracció de la norma. I, anàlogament, si cal precisar la norma que afecta una paraula, la seva forma o el seu significat, o una construcció sintàctica, no hem de tenir en compte el seu ús. Però en les converses informals, en podríem dir de sobretaula, sobre temes de llenguatge, que són un fet més freqüent del que hom podria pensar, s'esdevé sovint que un dels interlocutors parla de l'ús mentre l'altre parla de la norma. Això, naturalment, fa impossible que s'arribi a cap conclusió que es pugui considerar mínimament interessant. Una concreció molt habitual d'aquest fet és que pregunto al meu contertulià com en diu, ell, de tal o tal cosa i em contesta dient-me com se n'ha de dir. En molts casos, es pensa, segurament, que l'examino. I hi podríem afegir que no és insòlit que tingui lloc una mena de canvi d'espases de Hamlet: qui defensa la norma ho fa amb arguments basats en l'ús, i qui prioritza l'ús sobre la norma es val de raons que aquesta li forneix.

Un fet de caràcter general, força freqüent, és que quan es fa una pregunta a algú, dins l'àmbit de la tertúlia o conversa informal, en lloc de respondre adequadament amb la informació que hagi de satisfer la curiositat o l'interès de l'autor de la pregunta, hom s'esplaï explicant tot allò que aquesta pregunta li ha suscitat: Quan amb un simple *sí* o un simple *no* n'hi hauria prou, hi ha qui aprofita de bon grat l'ocasió per a exposar detalladament tot el que sap i el que pensa sobre el tema objecte de la pregunta. En lloc de dir «No ho sé» molts s'estimen més

donar a conèixer una informació prolixa sobre les causes i les raons que determinen la seva desconeixença d'aquella qüestió. En el camp específic del llenguatge m'hi he trobat una colla de vegades. He preguntat molt sovint si l'expressió «el llibre d'anar a missa» els era familiar, no si la feien servir o si la consideraven correcta, sinó si els era familiar, si els sonava, i no recordo haver aconseguit mai que em diguessin sí o no. La resposta més habitual és que m'expliquin les pràctiques religioses de la família, però també algun cop hom no ha sabut resistir la temptació d'analitzar l'expressió des d'un punt de vista lògic i determinar fins on es podia considerar correcta o adequada. He demanat més d'un cop a persones coneixedores de l'anglès com traduirien al català la paraula *afternoon*, i com a resposta m'han definit la paraula, m'han explicat detalladament el seu significat i en quines ocasions és pertinent d'usar-la, però no m'han dit com la traduirien al català.

Quan he preguntat amb quin significat, amb quin sentit precís, fan servir habitualment, en el seu llenguatge quotidià, tal o tal paraula, abans de contestar-me reflexionen profundament. Si es tracta d'un mot compost o derivat, a partir del significat dels elements primitius fan una deducció lògica que doni com a resultat el sentit que creuen que té, o que ha de tenir, la paraula en qüestió, prescindint absolutament del valor amb què la solen usar. «Senyoreta», per exemple, ha de significar forçosament, o lògicament, «senyora petita». Són capaços de trobar impropi que es digui «esperit de vi», perquè l'esperit de vi, és a dir, l'alcohol etílic, no s'obté necessàriament del vi, o «conill de bosc», perquè no tots els conills no domèstics viuen al bosc. No és gens fàcil de trobar qui expliqui correctament amb quin significat exacte usen la paraula *xampany* els qui encara l'usen. El que fan és explicar, molt convençuts, amb quin valor creuen que s'hauria d'usar. Pregunto si diuen «En aquest calaix trobaràs les claus» o bé «En aquest calaix *hi* trobaràs les claus» i em fan saber que el pronom *hi* vol dir «en aquest calaix».

La inclusió o exclusió d'una paraula en el diccionari normatiu també origina algunes actituds molt peculiars. Són molts els qui creuen en l'existència d'una llei o norma absoluta, categòrica, que determina, sense alternatives ni vacil·lacions, si tal forma lèxica o locució, o amb tal o tal significat específic, hauria de formar part del corpus normatiu, i que no admeten que hi ha d'haver casos en què aquesta inclusió o exclusió depèn, necessàriament, d'una decisió del lexicògraf, no exempta sovint d'un punt d'inevitable arbitrarietat. Quan es tracta de certes formes secundàries dialectals o expressives, es té en compte un factor important, que és la freqüència d'ús, però cal convenir que no deixa de ser un factor relatiu, sense paràmetres inqüestionables. Al Diccionari Alcover-Moll hi ha més de trenta variants de la forma *ratapinyada*, totes aquelles de què els autors van tenir notícia, al Diccionari Fabra només n'hi ha tres, les que l'autor va considerar que eren les més usuals, segons la informació que podia tenir, però és clar que la seva decisió hauria pogut ser diferent. Anàlogament, al mateix Fabra, trobem *toixó* al costat de *teixó*, però no *jonoll* al costat de *genoll*. No crec pas que hi hagi gaire diferència entre *toixó* i *jonoll* quant a freqüència d'ús. Potser en la decisió de Fabra hi va influir el fet que en la forma *jonoll* hi ha hagut un canvi en la consonant inicial. Sigui com sigui, el resultat obeeix a aquesta decisió inevitablement arbitrària que hi ha qui no vol admetre. És el parer d'aquells qui, quan és qüestió de saber si tal o tal mot és al

diccionari els sembla més pertinent deduir-ho amb raons lògiques, o pretesament lògiques, que no pas mirar-ho directament. Així, hi ha qui és capaç d'afirmar que al diccionari no hi pot haver *edelweis* perquè és un mot no català, *aspirina* perquè és una marca, i *senyoreta* perquè és un diminutiu.
No tothom té una idea precisa de l'existència de la figura de llenguatge anomenada metonímia, i això fa que de tant en tant encara surti qui no s'està, molt convençut, de rebutjar frases com «beure un got de llet, una tassa de cafè o una copa de conyac», perquè li sembla que els gots, les tasses i les copes no es beuen.

És un fet objectiu que qui, en certs ambients o certes circumstàncies, s'agrada de pontificar sobre qüestions de llenguatge partint de la idea que ell hi veu més clar que els altres, que té una percepció més aguda de les coses, no sol ser gaire amic de la gramàtica i del diccionari. Així, hi havia aquell que sostenia, a peu i a cavall, que «sardines de llauna» era una expressió impròpia, incorrecta, car (potser deia *doncs*) havia de voler dir «sardines fetes de llauna», talment com diem una taula de fusta, un got de vidre o una capsa de cartó, i quan li van demanar si havia mirat mai al diccionari o a la gramàtica quines eren, exactament, les diverses funcions de la preposició *de*, es va quedar molt parat. Era una idea que quedava totalment fora dels seus esquemes mentals, estava ben convençut que es podia pontificar sobre temes de llenguatge basant-se exclusivament en la seva capacitat de raonar lògicament.

Que el nombre gramatical no sempre correspongui a una realitat lògica origina a vegades alguns comentaris no prou encertats. En el parlar espontani, tots els parlants competents en una llengua s'expressen sense problemes, d'acord amb l'ús establert (amb els naturals casos concrets de vacil·lació o de dubte, com en tot), però quan el fet és objecte de comentari o debat, no falta qui es resisteix a admetre l'arbitrarietat que determina certs casos concrets. Explico, en una classe de llengua, que no hi ha cap raó lògica que ens faci dir en singular el nom dels cereals, en expressions com un sac de blat i un quilo de civada, i en plural el nom dels llegums, en expressions anàlogues com un sac de cigrons i un quilo de mongetes, i tothom admet com a bona una explicació que no fa sinó posar en evidència un fet ja sabut. Però si la conversa m'ha dut a donar la mateixa explicació en una tertúlia o situació informal, sempre m'he trobat que algú o altre s'escarrassava a trobar una raó lògica que justifiqués aquella diferència gramatical. A Barcelona, i si no a tot, en una bona part del domini lingüístic, el mot *torrons* (les millors postres del món) s'ha usat sempre en plural, encara que sigui fent referència a una determinada classe d'ells: torrons de Xixona, torrons d'Alacant. Però hi ha qui abona l'ús en singular, que té lloc per interferència de l'espanyol, pretextant justament la seva diversitat. Espontàniament continuen recorrent al plural de tota la vida, però defensen el singular que els dicta el seu suposat sentit de la lògica.
Quan diem a algú de vós, fem servir en plural les formes verbals, els pronoms personals i els possessius, i en singular els participis i els adjectius, sense que hi hagi cap raó lògica que pugui justificar aquesta aparent inconseqüència.

Acabem amb un cas clàssic. Periòdicament es produeix el fet que quan a algú li pregunten «Com et dius?» contesta dient, ben convençut, «Jo no em dic, em diuen». Evidentment, no s'ha pres mai la molèstia de llegir en un diccionari que *dir-se* significa «tenir per nom». ✪